

**1955 ԹՎԱԿԱՆԻ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 6-7-Ի ԴԵՊՔԵՐԸ
(Թուրքիայում քրիստոնյա փոքրամասնությունների դեմ
բռնությունների հերթական դրսևորումը)**

Բանալի բառեր (Keywords). ազգային-կրոնական փոքրամասնություններ, բռնություններ, ջարդարարություններ, այլաժես, հակահունական, սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքեր

Հայտնի է, որ Թուրքիայի Հանրապետության հիմնադիրների և այն ընդհուպ մինչև 1950-60-ականները կառավարողների շարքում գերակշիռ մեծամասնություն էին կազմում նախկին երիտթուրքերը, որոնք իրենց այլամեթ ու ռասիստական գաղափարախոսության տարբեր դրսևորումները ներառեցին թուրքական պաշտոնական քաղաքականության մեջ: Դա հատկապես ցայտուն դրսևորվեց 1923-1950թթ. միանձնյա իշխած Հանրապետական-ժողովրդական կուսակցության (ՀՄԿ) կառավարման տարիներին¹: 1946թ. Թուրքիայում հաստատվեց բազմակուսակցական համակարգ և քաղաքական թատերաբեմ իջած նոր կուսակցություններից ամենամրցունակը գտնվեց Դեմոկրատական կուսակցությունը (ԴԿ), որն էլ կարճ ժամանակում հաջողության հասնելով՝ 1950թ. խորհրդարանական ընտրություններում կարողացավ

¹ ՀՄԿ-ի կառավարման տարիներին ազգային-կրոնական փոքրամասնությունների դեմ գործադրված բռնությունների և հալածանքների պետական քաղաքականության ամենացայտուն դրսևորումների մասին տե՛ս Մելքոնյան Ռ., «Ունեցվածքի հարկը» կամ տնտեսության «թուրքացման» քաղաքականությունը հանրապետական Թուրքիայում, Թյուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ, Երևան, 2008, հ. 5, էջ 127-143, Մելքոնյան Ռ., Էթնիկ գորակոչ Թուրքիայի Հանրապետությունում (1941-1942թթ.), Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, 2012, թիվ 2-3, էջ 42-50:

հաղթել և իշխանությունից հեռացնել ՀԺԿ-ին: Դեմոկրատական կուսակցությունը մտնելով ընտրական գործընթացների մեջ շատ արագ ձևավորեց իր հասարակական-քաղաքական աջակցության պլատֆորմը. նրան աջակցում էին խոշոր հոդատերերը, որոնք դժգոհ էին ՀԺԿ-ի վարած քաղաքականությունից, հոգևորականությունը, կրոնամետ հասովածը, որոնք թշնամաբար էին տրամադրված քեմալական լայիցիզմին, ինչպես նաև միակուսակցական բռնապետությունից, գնաճից, ցածր աշխատավարձից դժգոհ միջին խավերը: Հարկ է շեշտել, որ ազգային-կրոնական փոքրամասնությունները ևս մեծ մասամբ նախընտրեցին ԴԿ-ին², քանի որ ՀԺԿ-ի իշխանության տարիներն ուղեկցվում էին էթնիկ և կրոնական հալածանքի բազմաթիվ օրինակներով: Փոքրամասնությունները հույս ունեին որոշակի փոփոխություն տեսնել իրենց նկատմամբ իրականացվող քաղաքականության մեջ, որը, սակայն, խորքային առումով չիրականացավ: ԴԿ-ի իշխանության տարիներին՝ 1950-60 թթ. փոքրամասնությունների վիճակի հետ կապված սակավաթիվ և մակերեսային դրական տեղաշարժերի կողքին տեղի ունեցավ մի դեպք, որը էական և կործանիչ հարված հասցրեց ոչ մուսուլման փոքրամասնություններին և հատկապես հունական համայնքին. դա 1955թ. սեպտեմբերի 6-7-ին հիմնականում Ստամբուլում ազգային փոքրամասնությունների և գլխավորապես հույների դեմ կազմակերպված «պոգրոմներն» էին (ջարդարարություն):

Հակահունական տրամադրությունները միշտ էլ զգալի տեղ են զբաղեցրել թուրքական հասարակության մեջ, որոնք ավելի սրվել էին XX դարի սկզբին տեղի ունեցած թուրք-հունական պատերազմների հետևանքով: 1950-ական թվականներին հակահունական տրամադրությունների զգալի աճին նպաստեց Կիպրոսի խնդրի սրումն ու միջազգայնացումը: Կիպրոսի խնդիրը միջազգային քաղաքական օրակարգ

² Пиотровский С., Свет и тени Турции, Москва, 1981, стр. 50.

մտավ 1950-ականների կեսերին: Կղզու 600 000 բնակչության 82 տոկոսը կազմում էին հույներ, իսկ 18 տոկոսը՝ թուրքեր³: Հույների շրջանում սկսված Հունաստանի հետ վերամիավորվելու (էնոզիս) շարժումը հաղիպեց Թուրքիայի և կիպրոսցի թուրքերի դիմադրությանը, որն էլ վերածվեց լուրջ կոնֆլիկտի և ազգամիջյան բախման:

Էնոզիսի արդարացի պահանջը Թուրքիայում ընկալվեց շատ սուր և թուրքական քաղաքական մեքենան գործի դնելով իր ազգայնամոլական տարրերին՝ հրապարակ նետեց «Կիպրոսը թուրքական է» անհիմն և ազգամիջյան թշնամանք հրահրող լրգունգը, որը շատ արագ տարածում գտավ Թուրքիայում: Խորհրդային թուրքագետ Պոցխվերիան նկատում է, որ այդ լրգունգն այնքան էր տարածված, որ դրան կարելի էր հանդիպել ոչ միայն մամուլում, այլև տրանսպորտում, փողկապների, մագակալների վրա և այլն⁴: Իշխող ԴԿ-ի խորհրդարանական խմբակցությունը հանդես եկավ պաշտոնական հայտարարությամբ, որում ասվում էր, թե Կիպրոսը հանդիսանում է Թուրքիայի անքակտելի մասը՝ աշխարհագրական և պատմական տեսանկյուններից⁵:

Կիպրոսի խնդրի շուրջ միջազգային ասպարեզում և հարթակներում տեղի ունեցան շահագրգիռ ու միջնորդ պետությունների տարբեր պաշտոնյաների հանդիպումներ, քննարկումներ՝ հաշտության եզրեր գտնելու նպատակով: 1955թ. օգոստոսի 29-ից մինչև սեպտեմբերի 7-ը Լոնդոնում Կիպրոսի խնդրի հետ կապված հրավիրվեց անգլո-հունա-թուրքական կոնֆերանս՝ արտաքին գործերի նախարարների մակարդակով: Հենց այդ օրերին էլ հունական կողմի վրա

³ Еремеев Д., Турция в годы Второй мировой и “холодной” войн (1939-1990), Москва, 2005, стр. 87.

⁴ Поцхверия Б., Внешняя политика Турции после Второй мировой войны, Москва, 1976, стр. 202.

⁵ Նույն տեղում, էջ 203:

Ճնշումներ գործադրելու և զիջումների պարտադրելու համար Թուրքիայում իշխանությունների հրահանգով և քաջալերմամբ ուժեղացան հակահունական տրամադրությունները և հալածանքները հունական համայնքի հանդեպ, որի հանգուցալուծումն էլ դարձան 1955թ. սեպտեմբերի 6-7-ին հիմնականում Ստամբուլում և Իզմիրում հունական և հայկական համայնքների վրա թուրքական իշխանությունների կազմակերպած հրոսակախմբերի հարձակումները:

Սեպտեմբերի 6-ին ժամը 13:00-ին Թուրքիայի պետական ռադիոյով հայտարարվել է, որ Սալոնիկում գտնվող Աթաթյուրքի հայրական տան⁶ վրա ռումբ է նետվել⁷: Այս լուրը կեսօրից հետո հրատարակում է «Իսթանբուլ էքսպրես» թերթը, որը հատուկ դրա համար նույն օրվա մեջ երկրորդ անգամ է տպագրվում: Սեպտեմբերի 6-ին կեսօրից հետո տարբեր երիտասարդական կազմակերպություններ և գլխավորապես իշխանությունների աջակցությամբ ստեղծված «Կիպրոսը թուրքական է» միությունը Ստամբուլի Թաքսիմ հրապարակում կազմակերպում են բողոքի հանրահավաք՝ կապված այդ դեպքի հետ⁸: Դրանից հետո միտինգավորները սկսում են քարեր նետել Թաքսիմին մոտ Իսթիքյալ պողոտայում գտնվող հույներին և հայերին պատկանող խանութների վրա, իսկ կարճ ժամանակ անց հայտնվում են նախօրոք մահակներով և այլ անհրաժեշտ գործիքներով զինված խմբեր, որոնք սկսում են հարձակվել, կոտրել ու թալանել ոչ մուսուլմաններին պատկանող խանութները, արհեստանոցները, տները, դպրոցները, եկեղեցիները և անգամ գերեզմանատները: Ջար-

⁶ 1930 թվականից հետո թուրք-հունական հարաբերությունները փոքր-ինչ կարգավորվել էին, և 1937թ. հունական կողմը որպես բարի կամքի դրսևորում գնում է Սալոնիկում գտնվող տունը, որտեղ ծնվել է Քեմալ Աթաթյուրքը և այն փոխանցում Թուրքիայի նախագահի տնօրինմանը:

⁷ 6-7 Eylül Olayları: Fotoğraflar-Belgeler: Fahri Çoker Arşivi, İstanbul, 2005, 2-inci Basım, s. IX.

⁸ Նույն տեղում:

դերը չեն սահմանափակվել միայն Իսթիքյալ պողոտայով, այլ արագորեն տարածվել են Ստամբուլի մյուս թաղամասեր՝ Բաքըրքոյ, Բեյօղլու, Բեյքոզ, Բեշիքթաշ, Էմինոնյու, Էյուփ, Ֆաթիհ, Քադըքոյ, Սարըյեր, Շիշլի, Ուսքյուդար, անգամ Ստամբուլի մոտակայքում գտնվող Մարմարա ծովի Իշխանաց կղզիներ⁹, որտեղ բնակվում էին հույներ և հիմնականում այնտեղ էին գտնվում նրանց ամառանոցները: Սակայն ըստ թաղամասերի ամենաշատ հարձակման ենթարկված օբյեկտները գտնվել են Բեյօղլու թաղամասում:

Մինչև Աթաթուրքի տան ուժեղացման մասին ռադիոյով հայտարարելը և թերթում տպագրելը՝ Ստամբուլի տարբեր վայրերում հավաքվել էին մարդկանց հոծ խմբեր, որոնք լուրի տարածումից ըույններ անց արդեն սկսել են իրենց գործողությունները: Ի դեպ, կան փաստեր և անհերքելի ապացույցներ, որ այդ մարդիկ նախօրոք բեռնատարներով քաղաքի կենտրոն էին տեղափոխվել Ստամբուլի արվարձաններից¹⁰: Ձևավորվել էին 20-30 հոգանոց ջարդարարների խմբեր, որոնցում եղել է հստակ դերաբաժանում. խմբերի ղեկավարներ, հրահրողներ, փոքրամասնությունների տների և խանութների տեղերը ցույց տվողներ, ջարդարարներ, ուղղորդողներ, թալանողներ և այլն: Թաղամասերի որոշակի տեղերում նախօրոք կանգնել էին բեռնատարներ և ավտոբուսներ, որոնցում գտնվում էին համապատասխան գործիքներ, մահակներ, որոնք ջարդար արների խմբերը ստանում էին զենքի պես և անցնում իրենց գործողությունների կատարմանը: Երբեմն այդ խմբերին միանում էին փողոցներում կամ սրճարաններում գտնվող այլ թուրքեր ևս՝ ինքնաբուխ կամ թալանելու ակնկալիքով ու մոլուցքով: Ջարդարարների խմբերի ղեկավարներն իրենց ձեռքին ունեին ցուցակներ, որտեղ մանրակրկիտ ձևով նշված էր կոնկրետ թաղամասում կամ փողոցում գտնվող փոքրամասնությունների տների, խանութ-

⁹ Նույն տեղում, էջ 260:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 293:

ների, եկեղեցիների հասցեները: Հենց միայն այս փաստը բավարար է հասկանալու, որ այդ ամենը նախօրոք կազմակերպված էր պետության կողմից: Բացի այդ, հույների, հայերի տների և խանութների վրա նախօրոք նշաններ էին արել, որպեսզի հեշտությամբ գտնեին. այսպես, այդ տների վրա կամ խաչ էր արված, կամ գրված էր GM (gayrimuslim)՝ ոչ մուսուլման, GMR (gayrimuslim Rum)՝ ոչ մուսուլման հույն: Շատ կարևոր է նկատել, որ ջարդարարներին ինքնաբերաբար ուղղորդում էին նաև մուսուլման բնակիչները՝ հայտնելով կամ ցույց տալով իրենց հայ և հույն հարևանների տները կամ խանութները: Մուլագար ամբոխը հարձակվում և պղծում էր անգամ գերեզմանները, հանում աճյունները, փշրում ոսկորները կամ այրում դրանք: Արձանագրվել են դեպքեր, երբ գերեզմանից հանել են նոր հուղարկավորված մարդու աճյուն և գազազած դանակահարել այն:

Ավերածություններին մասնակցել էր 2032 անձ, թալանին՝ 772, իսկ խմբերի ղեկավարների թիվը 347 էր: Խորհրդային թուրքագետ Ն. Կիրենը նշում է, որ ջարդարարների բանակը մոտ 20 հազար¹¹ էր, սակայն սա կարծում ենք ընդհանրացված և կլորացված թիվ է և հաշվի են առնվել թալանին «ինքնաբուխ» մասնակցած պատահական անցորդներին ևս: Փաստերը թույլ են տալիս պնդել, որ ջարդարարություններին մասնակցել են հասարակության տարբեր խավեր. բանվորներ, կուսակցականներ, երիտասարդական կազմակերպությունների անդամներ: Ավելորդ չենք համարում նկատել, որ ջարդարարների շարքերում եղել են նաև կանայք ու աղջիկներ, որոնք ակտիվորեն մասնակցել են ոչ մուսուլմանների խանութների, տների, արհեստանոցների թալանին, ինչի մասին կան պահպանված լուսանկարներ¹²: Ավելին, աղջիկներից երեքը՝ Հիլմիյե Չալըջբանը, Նուրջեն Օզբաքըրը, Հիդա-

¹¹ Киреев Н., История Турции XX век, Москва, 2007, стр. 299.

¹² 6-7 Eylül Olayları: Fotoğraflar-Belgeler... տես 91-92, 124, 127, 158, 177, 191 էջերի լուսանկարները:

յեթ Օգբաքըրը, ցանկացել են հրդեհել Բալըքլը հունական հիվանդանոցը՝ ներսում գտնվող հիվանդներով հանդերձ¹³:

Իզմիրում նույնպես գործի են դրվել նույն մեթոդները, և ջարդարարների խմբերը քաղաքի հունաբնակ թաղամասերում իրականացրել են հարձակում և թալան: Բացի այդ, ամբոխը հարձակվել է Իզմիրում գտնվող Հունաստանի հյուպատոսարանի շենքի վրա, ավերել այն և հետո հրդեհել, որի հետևանքով շենքն ամբողջովին այրվել է: Բողոքի ակցիաներ են տեղի ունեցել նաև Անկարայում, Բուրսայում, Էսքիշեհիրում, Ադանայում, սակայն այնտեղ թալանի և ջարդարարության զանգվածային դեպքեր չեն արձանագրվել:

Ե՛վ դեպքերի ժամանակ, և՛ դրանից անմիջապես հետո, և՛ ավելի ուշ ի հայտ եկան անհերքելի բազմաթիվ փաստեր, որոնք ապացուցում են, որ այդ ամենը նախօրոք մանրակրկիտ ծրագրված և կազմակերպված է եղել պետության կողմից: Նախ բուն դեպքերի ժամանակ ոստիկանության պահվածքը խոսում էր դեպքերի կազմակերպված և իշխանությունների կողմից հրահանգավորված լինելու մասին: Այսպես, ոստիկանները որևէ կերպ չեն միջամտել և կանխել ջարդարարությունները, ավելին՝ երբեմն ոգևորել և ուղորդել են հանցագործներին, ծափարահել նրանց: Կան պահպանված լուսանկարներ, որտեղ պատկերված են հանցագործ ամբոխին ժպտացող, երբեմն ուղղություն ցույց տվող ոստիկաններ¹⁴: Ամենաբնութագրիչ օրինակներից է այն, որ երբ ոչ մուսուլման քաղաքացին օգնության խնդրանքով դիմել է ոստիկանին, նա պատասխանել է. «Ես այսօր ոստիկան չեմ, թուրք եմ»: Հետագայում պարզվել է, որ դեպքերից դեռ մի քանի ժամ առաջ բոլոր ոստիկանական տեղամասերին վերևից հրահանգ է եկել դուրս չգալ ոստիկանության շենքից և որևէ կերպ չմիջամտել դեպքերին:

¹³ Նույն տեղում, էջ 206:

¹⁴ Նույն տեղում, տես էջ 137-ի, 159-ի լուսանկարները:

Ինչպես նշվեց, ջարդարարություններում կարևոր դեր է վերապահված եղել «Կիպրոսը թուրքական է» երիտասարդական կազմակերպությանը, որը, ըստ հենց թուրք ուսումնասիրողների, ստեղծվել է պետության և ավելի կոնկրետ անվտանգության ծառայության կողմից¹⁵: Հենց սեպտեմբերի 5-ին «Կիպրոսը թուրքական է» երիտասարդական ազգայնամուլական կազմակերպության ղեկավար Հիքմեթ Բիլը հանդիպել է վարչապետ Ադնան Մենդերեսի հետ և հետագայում տարածվել է այն պնդումը, որ սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերի համար երիտասարդ ազգայնամուլը գումար և հրաման է ստացել անձամբ վարչապետից¹⁶: Հետագայում սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերի վերաբերյալ սկսված դատավարության ժամանակ Հիքմեթ Բիլը հայտարարում է, որ ինքը դեպքերից 18 ժամ առաջ հանդիպել է վարչապետ Մենդերեսի հետ, և նրանց հանդիպումը տևել է մեկ ժամից ավել¹⁷:

Ամբողջ երկու օր թուրքական իշխանությունները թույլ են տվել գազազած ամբոխին իրականացնել հույների և հայերի սպանդ, թալան ու միայն սեպտեմբերի 7-ին Ստամբուլում, Անկարայում և Իզմիրում հայտարարել են արտակարգ դրություն՝ զորք ու տանկեր մտցնելով Ստամբուլ: Վարչապետ Մենդերեսը սկզբում այդ դեպքերը ներկայացրել է որպես թուրք ժողովրդի ինքնաբուխ զայրույթի դրսևորում, սակայն մի քանի օր անց պաշտոնական վարկածը փոխվել է և տարածվել մի անհիմն պնդում, համաձայն որի, այդ ամենը կազմակերպել և հրահրել են թուրք կոմունիստները¹⁸ և նույնիսկ մոտ 2000 հոգու ձերբակալել են կոմունիստական հայացքներ ունենալու մեղադրանքով: Քանի որ այդ դեպքերի անմիջական կազմակերպիչների ու մասնակիցների մեջ շատ

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 11:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 304:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 354:

¹⁸ Ермеев Д., նշված աշխ., էջ 88:

էին երիտասարդական ուսանողական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, հայտարարությամբ հանդես է եկել «Թուրքիայի ազգային ուսանողական դաշնության» համանախագահ Գյուլթեքին Օզդեները, ով հղում անելով պաշտոնական մարմիններին ևս կարծիք է հայտնել, որ դեպքերի մեղավորերը կոմունիստներն են, և այդ հայտարարությունն անմիջապես տարածվում է մամուլում¹⁹: Իշխանությունները որպես ցուցադրական քայլ, աշխատանքից հեռացրել են ներքին գործերի նախարար Նամըք Գեդիքին²⁰:

Ի վերջո, թուրքական իշխանությունները ստիպված են լինում սկսել դատական գործ սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերի առնչությամբ, և այդ ընթացքում ի հայտ եկած անգամ պաշտոնական տվյալները փաստում են այդ ամենի ահռելի ծավալների ու կազմակերպված լինելու մասին: Այսպես, թուրքական դատարանների տվյալների համաձայն՝ 1955թ. սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերի ընթացքում հարձակման են ենթարկվել ոչ մուսուլմանների հիմնականում՝ հույների և հայերի 4214 խանութ, 1004 տուն, 73 եկեղեցի, 1 սինագոգ, 2 վանք, 26 դպրոց, ինչպես նաև գործարան, հյուրանոց, բար, գերեզմանատուն, դեղատուն, լաբորատորիա, տպարան. ընդհանուր առմամբ 5622 օբյեկտ²¹: Սպանվել է 15 մարդ, որոնցից հինգը հույն հոգևորականներ են: Պատահական չէ, որ հարձակման ենթարկված ու ծանր վիրավորվածների մեջ զգալի թիվ են կազմել քրիստոնյա հոգևորականները, որոնք, ինչպես Հայոց ցեղասպանության ժամանակ, այնպես էլ այս անգամ, առաջնային թիրախ էին: Ոչ մուսուլմանական համայնքներին պատճառվել է 150 միլիոն թուրքական լիրայի վնաս, որը համարժեք էր 54 միլիոն ԱՄՆ դոլարի: Հետագայում պետությունը տուժողներին փոխհատուցել է միայն 60

¹⁹ 6-7 Eylül Olayları: Fotoğraflar-Belgeler: ..., s. 258.

²⁰ Еремеев Д., նշված աշխ., էջ 88:

²¹ 6-7 Eylül Olayları: Fotoğraflar-Belgeler: ..., s. 260.

միլիոն թուրքական լիրա, այսինքն՝ պատճառված վնասի մոտ մեկ երրորդի չափ միայն:

1955թ. նոյեմբերի 21-ին Ստամբուլի անվտանգության գլխավոր վարչության պատրաստած զեկույցում ներկայացված են ձեռքբերված կասկածյալների թվաքանակը և մասնագիտական բաժանումները: Ըստ այդմ՝ Սելիմիյե գորանցում գտնվող կասկածյալներից 607-ը բանվորներ են, 86-ը՝ շրջիկ վաճառող, 71-ը՝ բեռնակիր, 33-ը՝ ներկարար, 29-ը՝ գործազուրկ, 22-ը՝ աշակերտ, 19-ը՝ պահակ, 14-ը՝ աղբահավաք, 13-ը՝ վարորդ, 12-ը՝ նավաստի: Նրանք բոլորը եղել են անգրագետ, կրթություն չստացած մարդիկ: Մնացած կասկածյալներից, որոնք կրթություն ստացած են, 54-ը եղել են ուսանող, 9-ը՝ պետական ծառայող, 20-ը՝ առևտրական, 4-ը՝ կրտսեր սպա, 4-ը՝ գրագիր, 3-ը՝ թոշակառու²²: Ներկայացված են նաև ջադարարները ըստ բնակության վայրերի. ըստ այդմ՝ 273-ը՝ Ստամբուլից, 145-ը՝ Մեբաստիայից, 117-ը՝ Տրապիզոնից, 116-ը՝ Քապթանոնուից, 111-ը՝ Երզնկայից: Ստամբուլի գրանցում չունեցողների մեծ մասը տարբեր նահանգներից է տեղափոխվել Ստամբուլ աշխատանք գտնելու համար և չի ունեցել մշտական բնակության վայրեր²³:

1955թ. նոյեմբերի 22-ին սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերի գործով պաշտոնական զեկույց է ներկայացնում նաև դատավոր Շևքի Մուրլուզիլը, որտեղ մի քանի ուշագրավ տվյալներ և փաստեր կան: Մասնավորապես եզրակացության մեջ թուրք դատավորը նշում է, որ ավերածություններն այնքան պլանավորված են իրականացվել, որ հստակ տպավորություն է ստեղծվում, որ ոչ մուսուլմաններին պատկանող խանութները նախօրոք արձանագրված են եղել²⁴:

²² Նույն տեղում, էջ 303:

²³ Նույն տեղում:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 292:

Սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերի հետ կապված սկզբնական շրջանում թուրքական դատարանները մեղադրանք են առաջադրել 4480 անձի, սակայն ընթացքում նրանց մի մասի վրայից հանվել է մեղադրանքը, իսկ արդեն 1955թ. վերջին 3933 հոգի ազատ է արձակվել: 1956 թ. հունվարին 61 հոգի արդարացվել է, դատապարտվել է ընդամենը 228 անձ, այն էլ բավական մեղմ պատժամիջոցներով:

Ի դեպ, նկատենք, որ թուրքական դատական համակարգը 1955թ. սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերին անդրադարձել է նաև ավելի ուշ. 1960թ. հոկտեմբերի 14-ին Մարմարա ծովի Յասսըաղա կղզում սկսվել է 1960թ. մայիսի 27-ի ռազմական հեղաշրջման հետևանքով իշխանությունից հեռացված 592 տարբեր պաշտոնյաների այդ թվում և Թուրքիայի նախկին նախագահ Ջելալ Բայարի, վարչապետ Ադնան Մենդերեսի, նախարարների, պատգամավորների դատավարությունը: Ներկայացված մեղադրանքների թվում էր նաև 1955թ. սեպտեմբերի 6-ին և 7-ին Ստամբուլի, Իզմիրի և այլ վայրերում հույների ու հայերի նկատմամբ իրականացված ջարդարարությունները²⁵:

Այս ամենը ցույց է տալիս, որ անգամ թուրքական իրավապահ մարմինները ի վիճակի չեն եղել ամբողջությամբ կոծկել արդեն XX դարի կեսերին Թուրքիայի իշխանությունների կողմից կազմակերպված ջարդարարական գործողությունները: Սրան հավելենք նաև, որ սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերը թուրքական քաղաքական դաշտում ևս սկանդալային բացահայտումների պատճառ են դարձել և ընդդիմադիր ԺՀԿ-ն ու իշխող ԴԿ-ն հանդես եկան միմյանց քննադատող, մերկացնող հայտարարություններով և ելույթներով:

Սակայն սեպտեմբերի 6-7-ի հետ կապված ամենասկանդալային բացահայտումը եղավ ավելի ուշ. տարատեսակ

²⁵ Еремеев Д., նշված աշխ, էջ 117:

փաստերի և ապացույցների հիման վրա բացահայտվեց, որ Մալոնիկում Աթաթյուրքի տան վրա ռումբ նետելը իրականում կազմակերպել էին թուրքական հատուկ ծառայությունները՝ իրենց գործակալների միջոցով²⁶: Փաստորեն՝ և՛ Մալոնիկի գործողությունը, և՛ Ստամբուլում ու այլ քաղաքներում բողոքի հանրահավաքների անցկացումը, և՛ զինված հրոսակախմբերի հարձակումները հույների և հայերի տների ու խանութների վրա, մեկ միասնական ծրագրի մաս են կազմել, որի կազմակերպիչը թուրքական պետությունն էր՝ իր համապատասխան կառույցներով: Հավելենք նաև, որ 1955 թ. սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերի մասին մինչ օրս էլ շարունակվում են հետաքրքիր և հաճախ սկանդալային բացահայտումներ, տվյալներ ի հայտ գալ, որոնք հավելյալ լույս են սփռում տեղի ունեցածի վրա և ավելի հստակ ներկայացնում թուրքական իշխանությունների հանցավոր վարքագիծը:

Այսպիսով՝ կարող ենք ասել, որ 1955թ. սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերը ազգային-կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ թուրքական իշխանությունների բռնությունների և հալածանքների քաղաքականության գագաթնակետերից էր, որը կործանարար նշանակություն ունեցավ հատկապես հունական համայնքի վրա և առաջացրեց արտագաղթի հզոր ալիք:

²⁶ Güven D., 6-7 Eylül Olayları, İstanbul, 3-üncü baskı, 2009, s. 15.

СОБЫТИЯ 6-7 СЕНТЯБРЯ 1955 ГОДА
(Очередное проявление насилия по отношению
к христианским меньшинствам Турции)

Рубен Мелконян

(резюме)

В 1950-60 годы, в период правления Демократической партии, наряду с малочисленными и поверхностными положительными сдвигами в положении меньшинств произошло событие, которое нанесло значительный и разрушительный удар немусульманским меньшинствам, в особенности греческой общине, - это погромы национальных меньшинств, главным образом греков, в большинстве своем устроенные в Стамбуле 6-7 сентября 1955 года. В связи с обострением Кипрской проблемы в 1950-ые годы антигреческие настроения, всегда имевшие место в турецком обществе, еще более усилились. Апогеем антигреческих настроений и гонений стали нападения на греческую и армянскую общины банд, организованных турецкими властями.